

10.12.2015.

2015.gada Tiesībsarga konference

Par informācijas un demokrātiskā diskursa telpu

– Tēzes –

Šīs ir dažas pārdomas par jautājumu, kas ir informācijas un demokrātiskā diskursa telpa, un kā tā ietekmē demokrātisko valsts iekārtu. Tas nav izstrādāts referāts, bet gan tikai dažas tēzes tālākai diskusijai par jautājumu “Ko darīt”.

I. Cilvēks un informācija

1. Katram cilvēkam ir savs **pasaules skatījums**. Tā ir psiholoģiska struktūra, caur kuru un ar kuras palīdzību viņš atpazīst, izzina pasauli. Tas veidojas visu mūžu pastāvīga socializācijas (mācību) procesa rezultātā, pie tam pamatvilcienos tas veidojas bērnībā un jaunībā, bet vēlāk – ja vien nav lieli dzīves lūzumi – tas uz šīs bāzes kļūst arvien aptverošāks un strukturāli smalkāks.

Tas nozīmē, ka arī cilvēka apzinātai **audzināšanai un izglītošanai** – skolā, ģimenē, dzīves vidē – ir liela nozīme **demokrātiskas sabiedrības veidošanā**. No tā, cita starpā, izriet arī **valsts uzdevumi** skolas mācību satura noteikšanā, kas virknē valstīs vairāk vai mazāk precīzi ir noteikti par konstitucionālā līmenī.¹

2. Tikai nelielu daļu no informācijas, kas tiek izmantota cilvēka pasaules skatījuma veidošanai, viņš gūst savas personīgi piedzīvotās pieredzes rezultātā. Nesalīdzināmi lielāku daļu, it sevišķi mūsdienu informācijas laikmetā, viņš gūst,

¹ Piemēram, **Spānijas** konstitūcijas 27.pants nosaka: „Education shall aim at the full development of human personality with due respect for the democratic principles of coexistence and for basic rights and freedoms. The public authorities guarantee the right of parents to ensure that their children receive religious and moral instruction in accordance with their own convictions”.

Ļoti izsmēlošs ir **Bavārijas** pavalsts konstitūcijas 131.pantā formulētais valsts skolu audzināšanas uzdevuma saturs: „1.Die Schulen sollen nicht nur Wissen und Können vermitteln, sondern auch Herz und Charakter bilden. 2.Oberste Bildungsziele sind Ehrfurcht vor Gott, Achtung vor religiöser Überzeugung und vor der Würde des Menschen, Selbstbeherrschung, Verantwortungsgefühl und Verantwortungsfreudigkeit, Hilfsbereitschaft und Aufgeschlossenheit für alles Wahre, Gute und Schöne und Verantwortungsbewusstsein für Natur und Umwelt. 3.Die Schüler sind im Geiste der Demokratie, in der Liebe zur bayerischen Heimat und zum deutschen Volk und im Sinne der Völkerversöhnung zu erziehen”.

uzņemot informāciju no citiem, dažādi pārstrādātiem un „priekšstrukturētiem” avotiem - gan no privātās vides, gan, kā parasti, no publiskās vides.

3. Informācija, ko cilvēks no šiem avotiem iegūst, un kas ietekmē viņa pasaules skatījumu, ietekmē arī viņa kā **sabiedrības locekļa izturēšanos**. Tas ir ļoti būtiski tieši **demokrātiskā sabiedrībā**, kur pilsonis kā tiešā veidā (minimāli vismaz kā vēlētajam), gan netiešā veidā (ar savu ikdienas, politiski parasti nereflektētu rīcību²) reāli ietekmē sabiedrību un politiku. Citiem vārdiem – demokrātiskas valsts politika, tās sabiedriskā un arī ekonomiskā attīstība ievērojamā mērā ir atkarīga no publiskās informācijas, ko attiecīgās valsts pilsoņi uztver un „pārstrādā” savā pasaules skatījumā, kas savukārt motivē to rīcību.

II. Informācijas telpa

4. **Telpa** ir multidimensionāls jēdziens³ – tā nav tikai nedefinējama fizikas pamatkategorija, bet arī – un jo sevišķi – **socioloģisks jēdziens**, kas fokusēts uz cilvēku **pasaules uztveri**.⁴ Nevienam nav vienmērīga un visaptveroša pieeja visai pasaules informācijai. Cilvēks uztver tikai ārkārtīgi mazu daļu no tās. Vienas sabiedrības locekļus – neraugoties uz individuālajām atšķirībām - parasti vieno vairāk vai mazāk **kopējs informācijas avotu klāsts**. “Domu komunikācijas” attiecības starp informācijas avotiem un tās saņēmējiem veido noteiktu **informācijas telpu**.

5. Tā savukārt ir pamats šīs sabiedrības locekļu interakcijām, tajā skaitā arī politiskajām interakcijām. Kopēja informācijas (un komunikācijas⁵) telpa ir viens no konstitutīviem priekšnoteikumiem, kas “atomizētus” indivīdus apvieno pārindividuālā kopienā – **sabiedrībā**, kurai ir savas vērtības, noteikumi. Informācijas telpa tāpat ir viena no **sociālajām telpām** (Burdjē⁶ izpratnē).

² Piemēram, nodokļu maksāšana vai nemaksāšana, sabiedriskais darbs, attieksme pret vidi u.t.t.

³ Skat. plašāk: *The Spatial Turn. Interdisciplinary Perspectives*. Ed. by Barney Warf, Santa Arias. London, New York 2009.

⁴ Par dažādām telpas izpratnēm skat. plašāk: *Markus Schroer: Räume, Orte, Grenzen: Auf dem Weg zu einer Soziologie des Raums*. Berlin 2005.

⁵ Šajā kontekstā nav būtiski, vai un kā informācijas telpa tiek nodalīta no komunikācijas telpas; informācija vienmēr ir arī sava veida komunikācija. Šeit vienkāršības labad tiek lietots jēdziens “informācijas” telpa, apzinoties, ka tas ir tuvs vai pārklājas ar izpratni par “komunikācijas telpu” un “interakcijas telpu”.

⁶ *Pierre Bourdieu: Espace social et genèse des "classes"*. In: *Actes de la recherche en sciences sociales*. Vol. 52 No. 1, 1984, pp. 3.

6. Informāciju telpu veido un iespaido pamatā seši faktori:⁷ **Kultūra** (jo sevišķi **valoda** – informācijas telpa ir cieši saistīta ar tās dalībnieku dzimto valodu⁸ un svešvalodas zināšanām⁹), **tehnika** (komunikācijas tehnika, piemēram, preses, radio, televīzijas izplatība; interneta tehnoloģija praktiski atceļ vai vismaz padara krietni caurlaidīgākas līdzšinējās robežas¹⁰), **politika, tiesības** un **ekonomika** (vienota vai vismaz saistīta ekonomiska, politiska vai tiesiska telpa veicina kopējas intereses un līdz ar to nepieciešamību pēc informācijas un komunikācijas šīs telpas lietotāju starpā).

7. Šie faktori iespaido gan attiecīgās informācijas telpas **dalībnieku skaitu** (visstingrāk to nosaka tās lietotāju dzimtā valoda un/vai svešvalodu zināšanas), gan apgrozībā esošās **informācijas apjomu** un daudzveidību. Tādēļ pastāv gan skaitliski lielas, gan mazas informācijas telpas, gan tādas, kurās ir liels un daudzveidīgs, gan neliels informācijas apjoms.

8. Runa šeit ir tikai par “**nacionālajām**” informācijas telpām, kas lielā mērā korelē ar **konkrētas valsts** iedzīvotājiem, jo iepriekš minētie seši faktori kumulatīvi visintensīvāk darbojas tieši valsts līmenī. Tomēr šī korelācija nekādā ziņā nav pilnīga. Piemēram, daļa vienas valsts iedzīvotāju, kā, piemēram, Latvijā, var primāri vai daļēji būt citas informācijas telpas dalībnieki.

9. Tāpat jāņem vērā, ka informācijas telpu **konfigurācija pasaulē ir ļoti kompleksa**, un nacionālās informācijas telpas ir gan ietekmīgākās, taču nebūt ne vienīgās informācijas telpas. Paralēli pastāv gan **pārnacionālas**, gan **Eiropas** informācijas telpas, gan **globāla** informācijas telpa, gan arī starpvalstu vai internacionālas informācijas telpas, kas apvieno visdažādākās intereses.¹¹ Arī nacionālās informācijas

⁷ *Hans Kleinsteuber*: Faktoren der Konstitution von Kommunikationsräumen. In: Kommunikationsraum Europa. Hrsg. v. Lutz Erbring. Konstanz 1995, S.43.

⁸ Līdz ar to informācijas telpas lielā mērā, bet, protams, ne vienmēr un ne pilnīgi korelē ar noteiktu valodas lietotāju grupu. Tas savukārt sasaucas ar uzskatu, ka tautas un nācijas lielā mērā ir komunikācijas kopienas (un, lai komunicētu, ir nepieciešama kopēja valoda, kas savukārt ir būtisks kopēju informācijas telpu veidojošs faktors), skat. plašāk: *Egils Levits*: Latviešu nācija, Latvijas tauta, Latvijas valsts. Grām.: Latvieši un Latvija. III.sējums. Atjaunotā Latvijas valsts. Rīga 2013, 11. un turpm. lpp.

⁹ Piemēram, lai gan ķīniešu valodā pieejama daudzkārt plašāka informācija kā latviešu valodā, ļoti maz Latvijas iedzīvotāju “apmeklē” šo telpu, arī tādēļ, ka nepārvalda šo valodu. Citādi tas ir ar Krievijas informācijas telpu.

¹⁰ Tomēr šīs tehnoloģijas (datoru, mobilo telefonu u.c.) pieejamība (arī finansiālās iespējas), prasme ar to apieties kā robeža joprojām paliek spēkā un tiek konfigurēta no jauna; tāpat valsts var noteikt jaunu robežu, kontrolējot internetā pieejamo saturu, kā, piemēram, Ķīnā).

¹¹ Piemēram, cilvēktiesību juristi no dažādām valstīm veido kopēju, specifiskās interesēs balstītu informācijas telpu.

telpas nav viendabīgs veidojums, bet tajās ir daudzas un dažādas “apakštelpas”, kas savstarpēji pārklājas (reģionālas, politiskas, zinātniskas u.t.t.). Viens cilvēks var būt vienlaicīgi būt vairāku, pat visai daudzu dažādu informācijas telpu dalībnieks. Tās visas ietekmē viņa pasaules skatījumu. Taču šajā kontekstā tiek apskatīta tikai nacionālā informācijas telpa, kurā iepriekš minētie seši faktori darbojas visintensīvāk un tādēļ tās politiskās nozīme, t.i., **nozīme uz indivīda politisko skatījumu** un līdz ar to **viņa politisko rīcību**, ir vislielākā.

III. Demokrātiskā diskursa telpa

10. Līdzdalība politisko lēmumu pieņemšanā demokrātijā prasa pilsoņa informētību. Tādēļ katras demokrātiskas sabiedrības obligāts priekšnoteikums ir demokrātiskais diskurss, t.i., **publiska spriešana par publiskām lietām**.¹² Komunikācijas telpu, kurā notiek šis diskurss, var apzīmēt par **demokrātiskā diskursa telpu**. Tā ir nacionālās informatīvās telpas īpaša sastāvdaļa: Tajā pastāv informācijas plūsma par politiskiem jautājumiem. Šo jautājumu politiskais raksturs var būt gan apzināts, gan arī neapzināts.

11. Indivīda līdzdalības iespēju valsts demokrātiskā diskursa telpā nodrošina **komunikatīvās pamattiesības** – domu, apziņas, reliģijas, vārda, pulcēšanās, biedrošanās, informācijas, zinātnes, mākslas brīvība. Šīs pamattiesības – arī justiciablā veidā – nodrošina Satversme.

12. Tomēr, lai indivīdi šīs pamattiesības varētu izmantot praktiski, ar to nodrošināšanu konstitūcijā ir par maz. Ir nepieciešama “**telpa**”, **forums** (precīzāk – forumi), kur šīs pamattiesības, kas pēc būtības satur **tiesības uz informācijas apmaiņu (komunikāciju) un tās intelektuālu pārstrādi**, veidojot dalībnieku pasaules skatījumu, var tikt īstenotas. Šī telpa ir demokrātiskā diskursa telpa.

13. Šī telpa nav haotiska, bet gan **strukturēta**. Tajā ir **aktīvi dalībnieki**, kas rada, formulē domas - it sevišķi politiskās partijas, organizācijas, individuāli politiķi, valsts amatpersonas, sabiedriski viedokļu līderi, prese, eksperti, rakstnieki, mākslinieki un citi kultūras darbinieki, dažādi profesionāļi, uzņēmumi, atsevišķi aktīvisti. Tie visi cenšas savu domu (ideoloģiju) novadīt līdz tās **saņēmējiem** nolūkā ietekmēt to pasaules skatījumu un līdz ar to **politisko rīcību**.¹³ Šī politiskā rīcība var izpausties ne

¹² Skat. plašāk: *Theodora Papadopoulou*: Deliberative Demokratie und Diskurs. Eine Debatte zwischen Habermas und Rawls. Tübingen: Phil. Diss. 2005.

¹³ Principiāli: *Louis Althusser*: Idéologie et appareil Idéologique d'État. In: La Pensée, n° 151, juin 1970.

tikai kādā politiskā aktivitātē (pilsoniskās aktivitātes minimums ir reizi četri gados piedalīties Saeimas vēlēšanās), bet – un pie tam ļoti bieži - arī apolismā, politiskā atturībā, bezdarbībā.

14. Demokrātiskā diskursa telpa **nav neitrāla**, tajā diskutētais saturs vienmēr ir politisks, ideoloģisks, normatīvs. Tās saturs vienmēr ir vērsts uz cilvēku pasaules redzējuma un līdz ar to politiskās rīcības **ietekmēšanu**. Tas ir leģitīmi, jo demokrātija bez politikas nav iedomājama: **Demokrātija ir politiska**, neatkarīgi no tā, vai katrs indivīds savu rīcību publiskajā telpā to tā uztver vai ne. Demokrātiskā diskursa telpa ir “vieta”, kurā izpaužas, filtrējas, konfrontējas, sintezējas, konsolidējas sabiedrības politiskā doma, kas pārtop valsts lēmumos un politikā.

IV. Preses loma demokrātiskā diskursa telpā

15. Demokrātiskajā diskursa telpā doma tiek “novadītas” pa noteiktiem komunikācijas **kanāliem**. Līdz šim galvenais bija un joprojām ir **klasiskā (kvalitātes) prese**, ieskaitot radio un televīziju, tāpat arī grāmatniecība. Jāņem vērā, ka klasiskā prese ir ne tikai komunikācijas kanāls, bet arī komunikācijas satura veidotājs. Komunikācijas kanāli ir arī skolas, augstskolas, mākslas pasākumi (it sevišķi teātris, izstādes), sapulces, konferences, tikšanās un citādi komunikācijas veidi. Pēdējās desmitgadē ir ievērojami pieaugusi **interneta** kā komunikācijas kanāla loma.

16. Nozīmīgākais politiskais domu un ideju kanāls patlaban ir **klasiskā prese**, ieskaitot radio un televīziju, kuras **politiskais uzdevums kļūst nozīmīgāks un specifiskāks**, neatkarīgi no tā, ka tās lietotāju skaits, iespējams, nedaudz samazinās: Tā ir galvenais mediji, kas informācijas apjoma pieauguma situācijā vairāk vai mazāk sistemātiski ir spējīgs to izfiltrēt un, galvenais, hierarhizēt, t.i., atšķirt svarīgo no mazāk svarīgā, un padarīt to indivīdam saprotamu un lietojamu. Jaunie interneta mediji (blogi, sociālie mediji) ir panākuši indivīdam pieejamās informācijas apjoma un daudzveidīguma pieaugumu, taču tie nespēj to hierarhizēt kā klasiskā prese (kura arvien vairāk sāk lietot internetu kā tehnisku satura izplatīšanas mediju).

17. **Kvalitatīva informācijas šķirošana un sagatavošana** joprojām primāri ir klasisko mediju uzdevums, bez kura demokrātiskā diskursa telpa “noslīktu” informācijas plūdus un nevarētu pildīt savu lomu demokrātiskā valsts iekārtā. Jaunie interneta mediji papildina, bet nevis aizstāj klasisko presi.

V. Valsts uzdevumi

18. Tā kā demokrātiskā diskursa telpa ir obligāts funkcionējošas demokrātijas priekšnoteikums, tad no **Satversmes** izrietošajā valsts virsuzdevumā aizsargāt savu demokrātisko valsts iekārtu, ietilpst arī specifisks uzdevums, **nodrošināt** Latvijas informatīvās telpas – un tātad specifiski **demokrātiskās diskursa telpas – pastāvēšanu un labu funkcionēšanu.**

19. Latvijas demokrātiskā diskursa telpas **apdraudējums** izriet no vairākiem apstākļiem:

Pirmkārt, Latvijas demokrātiskā diskursa telpa ir **skaitliski** salīdzinoši **neliela**. Tas nozīmē, ka it sevišķi klasisko presi, kas ir tās galvenais komunikācijas kanāls, tīri **komerciāli** ir grūti uzturēt.

Otrkārt, Latvijā **nav nodrošinājuma pret preses koncentrāciju**, kas var negatīvi ietekmēt tās satura pluralitāti.

Treškārt, Latvijas demokrātiskā diskursa telpā ir salīdzinoši **maz (kvalitatīvu) aktīvu dalībnieku**. Tādēļ tās saturiskais apjoms – un līdz ar to daudzveidība – nav īpaši liels. Īpaši par būtiskiem politiskiem jautājumiem ir samērā maz nopietnu dalībnieku, kam būtu kas jēdzīgs ko teikt. Tas savukārt var būt nepietiekoši kvalitatīvam diskusijas rezultātam.

Ceturtkārt, arī to (salīdzinoši nedaudzo) dalībnieku, kas tur piedalās, saturisko **pienesumu kvalitāte** reti kad ir augsta. Īpaši problemātiska ir caurmēra **žurnālistu** devuma kvalitāte, gan profesionālā, gan ētiskā.

Piektkārt, zināma Latvijas iedzīvotāju daļa nav Latvijas demokrātiskā diskursa telpas dalībnieki, bet **dzīvo Krievijas diskursa telpā.**

Sestkārt, **Krievija** sistemātiski mēģina ar dažādiem ietekmes līdzekļiem un tehnoloģijām **pārņemt Latvijas diskursa telpas saturu**, uzspiest tam savu pasaules skatījumu, un tādējādi mainīt Latvijas politisko orientāciju un pamatvērtības. Tas ir Latvijas valsts **drošības un suverenitātes** jautājums, kuru nedrīkst ignorēt.

20. Šo tēzu ietvaros nav iespējams izanalizēt šos apdraudējumus dziļāk. Tomēr ir jāapzinās, ka valstij ir nevien tiesības, bet arī no Satversmes izrietošs konstitucionāls **pienākums**, tos novērst, vai, cik iespējams, mazināt.

21. Latvijai tādēļ **valdības līmenī** ir jāiedibina īpaša **mēdiju politika** ar attiecīgo palīgaparātu, kas rūpīgi analizē katru no šiem apdraudējumiem, attīsta stratēģiju, kā tos novērst, un konsekventi īsteno to praksē.

22. Šāda politikas īstenošana prasa arī **finanšu** līdzekļus. Taču valsts aizsardzība un demokrātijas funkcionēšana nav tie valsts uzdevums, uz kuriem var taupīt līdzekļus. Tas attiecas arī uz **sabiedriskajiem** mēdijiem. Tiem ir nevien jāpiešķir attiecīgie līdzekļi, bet arī jāgādā par to – tajā skaitā ieviešot attiecīgus institucionālus risinājumus - ka tie savu uzdevumu **patiešām pilda**, it sevišķi ka tie arī **saturiski** nepakļaujas tiešai vai netiešai Krievijas ietekmei (kas patlaban bieži rada šaubas).

23. Šeit iespējami arī dažādi **kreatīvi** risinājumi. Tikai – piemēra pēc - viens ierosinājums: Būtu nepieciešama **Mēdiju monitoringa vienība**, kura sistemātiski, katru dienu caurskatītu mēdiju saturu, un norādītu uz satura kļūdām, vērtējuma un ētikas problēmām, stila un valodas kļūdām, citām nepietiekamībām, un šos monitoringa rezultātus ik dienas publicētu. Pašreizējais praktiski jebkādas mēdiju kritikas trūkums atstāj destruktīvu iespaidu uz mēdiju kvalitāti. Savukārt šāda monitoringa ieviešana radīt pozitīvu, mēdiju kvalitāti uzraugošu un mēdiju darbiniekus audzinošu efektu, kas nāktu par labu visam Latvijas demokrātiskajam diskursam.

Šajā konferencē būtu vērts tālāk runāt par konkrētiem soļiem šajā virzienā.